

„THE MISSING LINK”, AVAGY ROKON-E A MAGYAR TOLL ÉS A FINN SULKA?

HONTI LÁSZLÓ

Az etimológia izgalmas, a történeti és összehasonlító nyelvtudománynak a legnagyobb múltra visszatekintő részterülete. Mivel fegyelmezett fantázia, kombinációs készség is kell hozzá, még (komoly szellemi erőfeszítést igénylő) játéknak is nevezném. Vannak, akik éppen a kombinációk mérlegelésétől, a megoldási lehetőségek latolgatásától visszariadva elutasítják mint nem kellőképpen megalapozott tudományos diszciplínát, mások pedig, a hol jószándékú, hol pedig arrogáns mindentudó dilettánsok éppen olyan merészen „állapítanak meg” etimológiai összefüggéseket, mint amilyen merészséggel nyilatkoznak őstörténetről, gyógyítási módszerekről stb. Ez utóbbiak a tudományon kívüliek, akiknek tevékenységét olykor célszerű a nyilvánosság előtt bírálni, hogy tévtanaik ne fertőzzék meg túlságosan az anyanyelvének eredete iránt érdeklődő nagyközönséget. Természetesen az előbbiekkal is kell vitatkozni, hiszen a tudományunkat csak így vihetjük előre. Az etimológiáról szólva nem felejtethjük el megemlíteni, hogy az etimológiai összefüggések feltárása, a szabályos hangmegfelelések megállapítása tette lehetővé a rokon nyelvek rokonságának és rokonságuk fokának tisztázását. Az etimológia és a belőle táplálkozó hangtörténet ugyanis az összehasonlító nyelvtudomány sarkkövei.

Az egyes etimológiai szócsaládok tagjai közti összetartozás mértékét a hangtani megfelelések, a jelentéstani hidak milyensége és sok más egyéb körülmény folytán tekinthetjük biztosnak vagy éppen fölöttébb kétségesnek. Ezen körülmények megítélése azonban már a kutató felkészültségének, tudásának függvénye. Mivel ismereteink fokozatosan változnak, bővülnek, egyre részletesebbek, az egyes etimológiák megítélése is változhat: biztosnak hitt összefüggésekről derülhet ki, hogy a kutatók délibábát hittek valóságnak, vagy éppen egy korábban elutasított etimológiát minősítenek át biztossá vagy legalább valószínűvé. Aki foglalkozott etimológiai kutatásokkal, tisztában van ezzel.

1. Az utóbbi évtizedekben mind az uralisztikában, mind más nyelvcsaládok kutatásában új és új etimológiai szótárak születtek, amelyek lényegesen módosították a korábbi ismereteket. Némelykor tán azt is hihetnénk, hogy hosszú időre tárgytalanná váltak az ilyen kutatások, hiszen amit jelenleg tudni lehet az egyes nyelvek, nyelvcsaládok szókincsének eredetéről, azt már tudjuk. Az etimológusok azonban „nem pihennek”: egyre újabb felismerésekkel módosíthatják a véglegesnek hitt képet. Minden etimológiai szótár abban a pillanatban elavulttá válik, amikor szerzői lezártnak, késznek nyilvánítják. Azonban e szótárak óriási érdeme, hogy az éppen aktuális ismereteket

retek összegzésével felhívják a kutatók figyelmét a fehér foltokra, s így a „mókuskerék” forog tovább.

Engem a legújabb finn etimológiai szótár harmadik kötete (SSA 3) ösztönzött a mókuskerék továbbpörgetésére. Bizonyos magyar és finn szavak összetartozásának lehetőségét megengedő állásfoglalása juttatta eszembe Mikola Tibornak egy évtizedekkel ezelőtti tanulmányát (Mikola 1976), amely eredetileg egy etimológiai módszertani konferencia előadásaként hangzott el. Ennek témája és címe *Hangtan és jelentéstan az etimológiában*. A cikk bevezetőjében az enyémekekhez nagyon hasonló gondolatokat adott elő, csak éppen más megfogalmazásban (Mikola 1976: 209).

Mikola úgy vélekedett, hogy az etimológiai kutatásokban a hangtörténeti törvényszerűségek, a hangmegfelelések szigorú érvényesítése a jelentéstani szempontok figyelembevételének háttérbe szorulásához vezetett, vagyis ha két nyelv egy-egy lexémája egy-egy hangelemében az aktuális ismeretekkel össze nem egyeztethető megfelelést mutat, noha jelentéstanilag jól vagy éppen kifogástalanul illenek egymáshoz, a szabálytalan képviselőt mutatót kizárják az illető szócsaládból, vagy az egész egyeztetést tévesnek minősítik. Tanulmányában példaként három olyan szócsaládot idézett, amelyekhez még valamely rokon nyelvből csatolhatónak vélt egy-egy olyan szót, amely jelentésében pontosan illik a többihez, de egy-egy hangja elháríthatatlan akadálnak tűnik az egyeztetés előtt. Ezek a következők (Mikola 1976: 211):

1. m. *toll* stb. ~ fi. *sulka*,
2. m. *él*, fi. *elä-* ~ md. *era-*,
3. m. *száj*, fi. *suu* stb. ~ osztj. V *lul*, Vj. *jul*, Trj. *лul* stb.

Az UEW (1: 535–536) a fi. *sulka*-t a szókezdő mássalhangzók különbözőségére hivatkozva zárja ki az egyeztetésből, mivel a fi. *s* és a m. stb. *t* ismereteink szerint (veláris szavakban) nem felelhetnek meg egymásnak. A mordvin *era*-t mássalhangzója miatt két kérdőjellel (UEW 1: 73) vette fel a szócsaládba. Az osztj. V *lul*-t pedig meg sem említi az első kötet (UEW 1: 492–493), viszont a második rész függelékében már egy másik etimológia biztos tagjaként a finn *huuli* ‘ajak’ (~ ész és lapp) szóval együtt szerepelteti (UEW 2: 903), miután Rédei szabályos hangmegfelelések és biztos szemantikai rokonság talaján felfedezte a nyilvánvaló, de mindaddig észrevétlenül maradt etimológiai kapcsolatot (Rédei 1988c, 1991: 93–95).

A *Suomen sanojen alkuperä*, nyelvcsaládunk legfrissebb etimológiai szótára nem utasítja el a m. *toll* és a fi. *sulka* összetartozását. Az egyeztetést lehetségesnek véli az említett hangtani akadály ellenére (SSA 3: 211). A md. *era*-t viszont meg sem említi (SSA 1: 103–104), az én megítélésem szerint azonban feleslegesen szigorú ez az állásfoglalás. A *huuli* alatt az osztják szót kérdőjellel idézi (SSA 1: 195), szerintem ismételen felesleges óvatosságot tanúsítva, hiszen mind hangtanilag, mind jelentéstanilag kifogástalanul összeillik a két szó, sokkal inkább, mint a jelentéstani változás magyarázatát igénylő lpN *sullâ* ‘approximation to something; suunta, jtkin suunnilleen vastaa-va määärä, jtkin muistuttava ulkonäkö tai muoto’ (még vö. Itkonen 1975: 175–177).

Az SSA állásfoglalásaiban megnyilvánuló következetlenség (a md. *éra*- említetlenül hagyása, az osztj. *lul* bizonytalanak tekintett egyeztetetősége, illetve a fi. *sulka*-nak a m. *toll*-hoz csatolhatósága) talán azzal magyarázható, hogy az első szerkesztő, Erkki Itkonen még nagyon mereven ítélte meg a hangmegfeleléseket (a md. *éra* esetében), illetve indokolatlanul óvatoskodott (mint az osztj. *lul* és a fi. *suu* kapcsolatának esetleges mérlegelésekor). A harmadik kötetet már egyedül szerkesztő Kulonen viszont már rugalmasabban kezelte a problematikusnak látszó fonetikai viszonyt (mint a szintén említett fi. *sulka* esetében; lásd SSA 3: 211). Meg kell jegyeznem, hogy Kulonen állásfoglalását az is befolyásolhatta, hogy még egy ilyen hangviszonyt tartalmazó „finn ~ magyar stb.” egyezést tudott felmutatni: fi. *suo* ‘mocsr’ ~ m. *tó* (SSA 3: 213–214). A rokonítás lehetőségét ugyanúgy indokolta meg, mint a *sulka* esetében, hogy tudniillik a hangtani nehézség ellenére lehetségesnek tűnik az egyeztetés.

Még azt is meg kell jegyeznem, hogy részben hasonló, „finnségi *s-* ~ egyéb (pontosabban lapp) *t*” megfelelés van a fi. *syvä* ‘mély’ szónak a családjában is (SSA 3: 233), azzal a kiegészítéssel, hogy ez egy töről fakad a fi. *tyven* ‘csendes, nyugodt’ (~ vog., osztj. *t-*) szóval (SSA 3: 350–351). A *syvä* **tivä* előzményében szabályszerűen bekövetkezett a **ti* > *si* változás, amelyet az **i* > *ü* változás követett a *v* labializáló hatására; ezzel szemben a *tyven* szóban a labializációnak meg kellett előznie a **ti* > *si* hangváltozást (Itkonen 1982: 161–162). Ezen finnségi szócsaládnak tehát egyértelműen más hangtörténeti háttérűnek kell lennie, mint a fentebb idézett *sulka* és *suo* szavakénak, vagyis elkülönítendő a fi. *suo* ~ m. *tó*, fi. *sulka* ~ m. *toll* szópároktól. E hangviszony történeti forrásának kiderítésén, ennek az irritáló rejtélynek a megfejtésén múlik, hogy a jövőben is csak eljátszani tudunk-e azzal a gondolattal, hogy a *sulka* és a *suo* szavak ősi eredetűeknek gyaníthatók ugyan, de nem tudjuk e feltevést igazolni.

Eszmefuttatása során Mikola (1976: 210) idézi Valentin Kiparskyt: „ich bleibe dabei, daß bei scheinbar unüberbrückbaren semantischen Klüften zunächst einmal versucht werden soll, Brücken zu schlagen” (Kiparsky 1966: 75), majd hozzáteszi: „...azt hiszem, hogy Kiparsky idézett[,] jelentés tanra vonatkozó kijelentését ki lehet egészíteni egy hangtanival: Ahol egy látszólag áthidalhatatlan hangtani szakadékot látunk, de ahol minden egyéb körülmény az egyeztetés mellett szól, ott legalább meg kell kísérelni hidakat építeni” (Mikola 1976: 211). Nos, én a következőkben a „hídverésre” vállalkozom! A címben a paleozoológiából kölcsönzött fogalom éppen ennek a rejtélynek a kiderítésére tett kísérletemre kívánja felhívni a figyelmet.

2. A továbbiakban tehát megkísérlem igazolni a fentebb idézett magyar és finn szavak összetartozását oly módon, hogy megpróbálom bebizonyítani az eddig szabálytalanak ismert hanglefejezés szabályszerű voltát.

A fi. *suo* ~ m. *tó* stb. összetartozását a 19. század végéig fogadták el, később nyilvánvalóan a felismert hangtani nehézség miatt elutasították, egy kutató pedig szabálytalan képviselőt megfélemlőként tartotta számon a finn szót (Janhunen 1981: 257, lásd még SSA 3: 213–214).

A fi. *sulka* ~ m. *toll* stb. esetében a 20. század második felében születtek elutasító állásfoglalások, az SSA ismételtelen mindösze egy olyan nézetről tud, amely, ha kérdőjelesen is, de lehetségesnek véli az etimológiát (SSA 3: 211).

Nyilvánvaló, hogy az idézett finn–magyar szópárok gondot okozó szókezdő mássalhangzójának alapnyelvi előzményeül nem vehetünk fel olyan elemet, amelyből eddigi hangtörténeti ismereteink alapján magyarázható lenne egyrészt a finn(ségi) *s* (< **s*, **ś*), másrészt a magyar stb. *t* (< **t*). Ennek a megfelelésnek az értelmezésekor természetesen szóba sem jöhet egy olyan feltevés, hogy **t* helyén is szerepelhet finn(ségi) *s*, hiszen az csak a **ti* szekvenciában fordul elő, vö. pl. fi. *sinä* ~ m. *te*. Vagyis ez esetben olyan áthidaló megoldást kell találnunk, azaz kiindulásul olyan mássalhangzót kell posztulálnunk, amely ugyan nem maradt meg e szavak leánynyelvi folytatóiban, de fonetikailag igazolja e szópárok összetartozását. Ez pedig nem lehet más, mint a zöngétlen interdentális réshang, a *ʈ*. Mind a *ʈ* > *s*, mind a *ʈ* > *t* változás igazolható a világ nyelveiben, fonetikailag egyszerű és természetes fejleményről van szó. (Egyébként a *ʈ* és a *ɖ* nem feltétlenül csak interdentális réssel képződhet, hanem akár a fogak és a nyelvhegy között is, lásd Zinder 1979: 158–159, s ez méginkább egyszerűvé teszi a *ʈ* > *s* és a *ʈ* > *t* változást.)

Az sem hagyható említetlenül, hogy Janhunén felvetette annak a lehetőségét is – igaz, nagyon óvatosan –, hogy a fi. *sulka* és a *tuuli* ‘szél’ összetartoznának (Janhunén 1981: 241). A szokatlan „finnségi *s* ~ egyéb uráli *t*” hangmegfelelést nem magyarázza, csupán utal rá a ‘tő’ jelentésű szócsalád tárgyalásakor – amelyet „a szabálytalan hangmegfelelésű” szavak közt tárgyal –, hogy tudniillik a fi. *sulka* esetében is ilyen szabálytalan a hangmegfelelés (Janhunén 1981: 257). Az ő anyaga alapján úgy tűnhet, van még egy szócsalád, amely esetleg e furcsa hangtani viszonyt tükrözné: egy szamojéd ige alapján, amely szerinte csak a szelkupból és a kamasszból van adatolva, PS **tut3-* ‘harapdál, rágcsál’ alakot rekonstruált. Ezt a lpN *suos’kâ-* ‘chew, bite’ stb. igével kapcsolta össze, és PU **suski-/soszki-* ‘ua.’ alpalakból kívánta levezetni (uo.); e szócsaládot egyébként lásd PU **soske-* ‘beißen, kauen’ alatt (UEW 1: 448–449). Janhunén feltevésének alapja számomra nem világos, hiszen (a) a szamojéd nyelvek közül a jenyiszeji is ismeri a szót, (b) a szamojéd szavaknak finnugor oldalon mind hang-, mind jelentéstani szempontból kifogástalan megfelelőik vannak. Még az sem merülhet fel, hogy ez a körülmény elkerülte volna a figyelmét, hiszen hivatkozik Collinder szótárára, amely minden kétséget kizáróan egy családba sorolja a lapp, a mordvin, a votják, a zürjén, az osztják, a vogul, a jenyiszeji, a szelkup és a kamassz szavakat (FUV: 58). Az tény, hogy a szókezdő szam. *t* elvben nemcsak **s*-ből (vagy **ś*-ből), hanem **t*-ből is magyarázható, de ilyen megfontolásból akár pl. az eny. *ti*, szelk. *čat*, kam. *ten* szavakat is kizárhatnánk a m. *ín* ~ fi. *suoni* (< **sene* stb., lásd UEW 1: 441) családjából.

A „fi. *s* ~ egyéb uráli *t*” viszonyra adott magyarázatom ellen, ahogy én látom, három érvet lehet felhozni: (a) olyan elemet rekonstruáltam ezen etimológiák „megmentése” végett, amely e szavak mai folytatóiban nem mutatható ki, tehát pusztán spekuláció eredménye, sőt, eddig ilyen alapnyelvi mássalhangzóval nem is számoltak; (b) ha

feltevé—sem helyes, akkor igen kis megterheltségű fonémáról lenne szó; (c) magyarázatom csak akkor lehet érvényes, ha a $*\vartheta$ a kései ősfinn korig megőrződött, s csak ezt követően lett *s*-szé, míg a nyelvcsalád többi nyelvében egységesen *t*-vé vált. Vajon mennyire nyomósak az általam lehetségesnek vélt ellenérvek?

a) Alapnyelvi rekonstruktumaink szinte mindig olyan mássalhangzókat tartalmaznak, amelyek a rekonstruktumok leánynyelvi származékainak valamelyikében léteznek, vö. pl. PFU $*käte$ > fi. *käsi*, *käte*- ~ m. *kéz*, PFU $*šiŋe-re$ > fi. *hiiri* ~ votj. *šir*, zürj. *šir* ~ osztj. V *lönkar*, vog. TJ *tänkar*, m. *egér*. A rekonstruált alapnyelvi konsonantizmusban csak két olyan elemről tudok, amelyek az ilyeneket tartalmazó kikövetkeztetett alakú alapnyelvi lexémák mai képviseleteiben nem léteznek; a $*\delta$ -ról és a $*\delta'$ -ről van szó. Természetesen egyszerűbb a kölcsönös megfelelési viszonyokat és a hangváltozási tendenciákat hitelesen igazolnunk, ha rekonstruktumaink a ma adatolt lexémák elemeiből épülnek fel, míg a pusztán spekulatív módon kikövetkeztetett elemek hajdani létezését fonetikai plauzibilitásuk és a hipotetikus hangváltozási folyamat valószínűsítése révén kísérrelhetjük meg igazolni. Ha pedig olyan új elemet rekonstruálunk indokoltan az alapnyelvre, amellyel korábban nem számoltunk, jó esetben csak arról lehet szó, hogy ismereteink árnyaltabbá váltak.

b) A rekonstruált alapnyelvi lexémáknak – köztudottan – csak egy töredékét ismerjük, így eleve csak bizonytalan feltevésekbe bocsátkozhatunk azt illetően, mely fonémának mekkora lehetett a frekvenciája (mondjuk, az alapszókinszben). De ennek talán nincs is nagy jelentősége, hiszen az élő nyelvekben is eléggé széles skálán mozog a fonémák gyakorisági értéke. Mivel a kb. 6000 esztendő nyelvétörténet során a hajdan volt rendszernek sok tanúja tűnt el nyomtalanul a rokon nyelvekből, a kevés, de biztos adat vallomását számon kell tartanunk. Úgy vélem, az általam javasolt alapnyelvi fonémarekonstruktummal igazoltnak tekinthető az ezen dolgotat aporójául szolgáló két szópár összetartozása. Ugyanilyen megfontolásból tekintendő biztosnak azon magyarázatom is, amely a m. *fészek* (~ fi. *pesä* < PU $*pesä$) egyébként szabálytalannak tekintett szóbeljei mássalhangzóját szabályos, ám mindössze egyetlen adatban feltehető fonetikai változás eredményeként értelmezi (Honti 1983: 113–117).

c) A „finnségi *s* $\Leftrightarrow$ egyéb uráli *t*” viszonyra az kínálkozik megoldásként, hogy a $*\vartheta$ > *t* változás az uráli nyelvterület legnyugatibb részét már nem érte el a finnségi nyelvek elődjének elkülönüléséig. Továbbá: mire az ugor nyelvek elődje elkülönült a többi csoporttól, addigra benne is le kellett játszódnia ennek a $*\vartheta$ > *t* változásnak, hiszen különben az eredeti $*\vartheta$ egybeesett volna az ugor kori ($*s \times *š$ >) $*\vartheta$ -val, és ez esetben azonos folytatóik lennének.

3. Ezen javaslatom felvet egy problémát, tudniillik azt, vajon a $*\vartheta$ nem igazolhatná mégis a sokak által az alapnyelvre rekonstruált $*\delta$ és a $*\delta'$ létét, hiszen így legalább a $*\delta$ esetében számolhatnánk azzal, hogy mégis megvolt a $\vartheta \Leftrightarrow \delta$ „zöngés–zöngétlen” oppozíciónak a zöngétlen alaptagja, a ϑ . Úgy hiszem, ez ellen két érvet hozhatok fel, az első elég gyenge, de a második komoly megfontolást érdemel.

a) Ha volt is $\vartheta \Leftrightarrow \delta$ oppozíció, nem tudok olyan szócsaládról, amelyben ϑ' -t rekonstruálhatnánk, azaz hogy lett volna $\vartheta' \Leftrightarrow \delta'$ oppozíció is. Persze lehetett, de mivel erősen jelölt fonéma lett volna, még ritkább lett volna, mint a ϑ , a bizonyítóanyag hiánya természetesen nem jelenti automatikusan létezésének lehetetlenségét.

b) Ennél nyomósabb érv az, hogy a zöngés $*\delta$ és $*\delta'$ elemnek a rokon nyelvek egy részében – a várakozásnak ellent nem mondó l mellett – zöngétlen t a képviselője (vö. Honti 1992: 209). Ezek helyett egy korábbi írásomban az $*A$ -t és az $*A'$ -t javasoltam rekonstruálni, noha ezek sem mutathatók ki egyetlen rokon nyelvből sem az illető alapszavak folytatóiban, fonetikailag és fonológiaiilag azonban ellentmondásmentesen illeszkednek a rendszerbe (Honti 1992). Sőt, Bakró-Nagy vizsgálatai szerint az ilyen fonémákat ismerő osztják nyelvjárások szótagszerkezetei igazolják az $*A$ és az $*A'$ valószínű voltát, és ugyanő a $*\delta$ és a $*\delta'$ valószínűtlensége mellett foglalt állást (Bakró-Nagy 2001: 21–22). További előnye e rekonstrukciónak, hogy érthetővé teszi a t zárhangfolytatót éppen úgy, mint az l likvidát.

Esetleg felmerülhet a kérdés, vajon a $*\delta$ -ként és $*\delta'$ -ként (= $*A$, $*A'$) rekonstruált elemek helyén nem számolhatnánk-e ugyancsak $*\vartheta$ -val és $*\vartheta'$ -val. A válasz egyértelmű nem, hiszen a $*\delta$ (= $*A$)-nak és a $*\vartheta$ -nak az uráli nyelvek túlnyomó többségében különböző folytatók vannak (vö. az 5. pontban idézett példákat).

4. Itt arról is szükséges szólnom, hogy az osztják A és A' mássalhangzókkal kapcsolatos korábbi álláspontomat némileg módosítanom kell. Ezt az ezen mássalhangzókkal kapcsolatos, az L. A. Verte által közölt eszközfonetikai eredményekre támaszkodva teszem meg, amelyek értelmezésében fonetikus kolléganőm, Kassai Ilona nyújtott készségesen nélkülözhetetlen segítséget. Ezen a helyen is köszönetemet fejezem ki neki!

Az osztják A -t és A' -t korábban zöngétlen laterális mássalhangzóként kezeltem (Honti 1984: 26). Ebben egyrészt az a körülmény játszott döntő szerepet, hogy a gyűjtők közül Steinitz egyértelműen zöngétlen l -nek minősítette,¹ mások leírása alapján én is ezt véltem valószínűnek, másrészt amikor kazimi és szurguti osztják nyelvmesterekkel dolgoztam, ugyancsak zöngétlenként érzékeltem ezeket. Karjalainen (1905: XII) mint gyengén zöngés, illetve zöngétlen l hangot írta le az A -t. Tereškin (1981: 9–10) Karjalainenéhoz hasonló jellemzést adott. Katz (1975: 71, 88) Steinitzre (1937: 201 kk.) és Rédeire (1968: 11 kk.) hivatkozva minősíti a kérdéses mássalhangzókat zöngétlennek („+cons”, „-son”). Rédei zöngétlen spirantikus l hangról ír (i. m. 11–12). Rédei Károllyal többször is beszélgettünk ezekről az osztják laterális spirantikus mássalhangzókról. Állította, hogy tisztán likvidaként hallotta őket. Ha csakugyan likvidákról van szó, akkor persze zöngésnek kell lenniük. Karjalainen és Tereškin jellemzése sem hagyható figyelmen kívül, amely szerint félzöngésen, illetve félzöngésen is ejtik a beszélők. Továbbá az sem elhanyagolható körülmény, hogy Karjalainen és Paasonen feljegyzéseiben ezek nagyon gyakran szótagalkotóként vannak jelölve, amikor az előttük

¹ „ l (l'): произносится в северной части Берёзовского района... в Шурышкарском, Сургутском и Ларьярском районах как своеобразный звук l («глухой», «шумный» A)...” (Steinitz 1980: 64).

lévő *ə* (vagy *ə̃*) kiesik. Márpedig ez esetben szonoránsnak, fonológiai zöngésnek kell lenniük.

L. A. Verte közlései (Verte 1979, 1985, 1986, 1989, 1990, még vö. Eek 1982) alapján és Kassai értelmezése szerint kísérlem meg kideríteni e mássalhangzók mibenlétét, szükség szerint szembesítve az *l* (Karjalainennél *l̥*) jegyeivel.² Azért érdemes idézni Verte megfigyeléseit, mert a korábbi kutatókkal ellentétben nemcsak akusztikai jellegűek, hanem műszeres vizsgálatok eredményeit is közli. Ő a következőképpen jellemzi ezeket a hangokat:

Λ: „Фонема [ʄ] по восприятию на слух и по экспериментальным данным отнесена к группе шумных фонем.” (Verte 1979: 18) „Как показывают данные 40 дентопалатограмм, сближение кончика и передней части языка осуществляется со всем участком альвеол и прилегающим к нему участком лингвальной поверхности зубов (примерно 2/3), а бока языка контактируют с боковыми альвеолами. Щель, как правило, монологатеральная и узкая.” (Verte 1979: 18) „...анализ дентопалатограмм и слуховое восприятие позволили определить два факультативных оттенка фонемы [ʄ] – «ʄ» и «tʄ»: «ʄ» – переднеязычный дентально-алвеолярный латеральный глухой; «tʄ» – переднеязычный дентальный умеренно - и сильнодорсальный смычнощелевой (аффриката)³ с боковой щелью глухой.” (Verte 1979: 19)

Egy későbbi tanulmányában azt írja, hogy mind az *Λ*, mind az *Λ̥* képzésekor annyira szűk a rés, hogy az szinte zárként érzékelhető (Verte 1985: 40); egy másik írásában pedig azt közli, hogy ezek az erős zörejrel kísért mássalhangzók intervokalikus helyzetben akusztikailag zöngésnek érzékelhetők (Verte 1986: 85).

Λ: „Оттенки фонемы [ʄ] представляют собой латерально-щелевые звуки со специфической акустической окраской - мягкостью. [Bekezdés] Анализ данных 10 дентопалатограмм свидетельствует о среднеязычной настройке оттенков фонемы [ʄ], которые артикулируются передней и средней частями спинки языка при опущенном кончика языка.” (Verte 1979: 23–24)

l̥: „...артикуляторная настройка оттенков фонемы [l̥] определяется как переднеязычная дорсальная от слабой дорсальности до сильной дорсальности с факультативной настройкой моно- и билатеральных щелей. Все реализации фонемы [l̥] по слуховым наблюдениям невелиаризованы, акустически близки к европейскому *l̥*. [Bekezdés] По данным 110 п[алат]ограмм на [l̥] было выявлено что фонема проявляется в основном в сонантных оттенках «l̥», а также в слабозвонких «l̥̤», финальноглухих

² Megjegyzendő, hogy Verte a tárgyalt mássalhangzókat többféleképpen is jelöli dolgozataiban: *Λ* = ʄ (1979), *L* (1985, 1990), *l* (1986) és *Λ̥* = ʄ̥ (1979), *L̥* (1985, 1990), *l̥* (1986).

³ Megjegyzem, hogy az „affrikátaszerű” realizációnak nyoma van Castrénnál is: „Die Consonanten *t* und *d̥* [= *Λ*; H. L.] bezeichnen zwei aspirierte Laute, von denen der eine wie *tl* oder *thl*, der andere wie *dl* oder *dhl* ausgesprochen wird.” (Castrén 1858/1969: 6) Tereškin pedig expressis verbis affrikátaszerű hangról ír: a szurguti és a kazimi „*l* аффрикативного типа” (Tereškin 1958: 326).

«*l̥*» (перед глухими согласными), инициальноглухих «*ɸl̥*» (после глухих согласных и в оттенках «*ll̥*».” (Verte 1979: 15–16)

Verte az alábbi következtetésekre jutott:

„Учитывая, что в реализациях переднеязычной латеральной фонемы [l], констатируются глухие компоненты (до 70,0% всей длительности звука), с одной стороны, и звонкие компоненты в реализациях переднеязычной латеральной фонемы [ɸ] (до 85,0% общей протяженности звука), с другой стороны, следует предположить, что эти фонемы противопоставляются не по признаку глухости – звонкости. В предворительном порядке допускается возможности противопоставления этих фонем по признаку напряженности... фонема [l] – сверхслабая, фонема [ɸ] – слабая. Сопоставляя по слуховому восприятию степени шумности в реализациях переднеязычной фонемы [ɸ] и среднеязычный [l], можно квалифицировать последнюю как слабую.” (Verte 1979: 27, még vö. Verte 1985: 43, 44)

Amint Kassai Iлона levélben közölte velem, Verte leírásából, hogy tudniillik az *l* és az *l̥* képzésekor nagy változatosság tapasztalható a résnek mind a kiterjedésében, mind a helyében, arra lehet következtetni, hogy az alacsonyabb rezgésszámú zöngét többé-kevésbé elnyomja a laterális résben keletkező zörej. A félzöngésség és a zöngétlenség képzete így talán csak a szűk laterális réssel és az általa okozott erős zöréjjel magyarázható. Ezen mássalhangzók az *a* (és az *ä*) kiesésével ennek ellenére is azért lehetnek szótagalkotók, mert pl. hangzósságuk tekintetében kiemelkednek környezetükből, mint pl. az *sz* a *pszt* szótagban.

Fonológiaiilag tehát a kérdéses osztják mássalhangzók likvidának és zöngésnek tekintendők.

5. Következésképpen a **ʃ*-nak mint hiányzó láncszemnek a feltevésével elhárult a tárgyalta két magyar–finn szópár egyeztetése elől a leküzdhetetlennek tűnt hangtani akadály, így ezek előzményéül **ʃowe* (> fi. *suo* ~ m. *tó*) és **ʃulka* (> fi. *sulka* ~ m. *toll*, nyj. *tolu*) rekonstruálandó. Megerősítem továbbá azt a korábbi nézetemet, hogy pl. a fi. *ydin* (~ *ytime*) ~ m. *velő* előzményeként **wilaz* (-*mz*), a fi. *tuomi* ~ osztj. V *jom* ~ vog. TJ *l'ēm* ‘zelnice’ alapalakjául **l'ēme* (**l'ōme*) teendő fel.

RÖVIDÍTÉSEK

eny.	enyec	PFU	proto-finnugor
fi.	finn	PU	proto-uráli
kam.	kamassz	SSA 1	Itkonen – Kulonen 1992
lpN	északi lapp	SSA 2	Itkonen – Kulonen 1995
m.	magyar	SSA 3	Kulonen 2000
md.	mordvin	szelk.	szelkup
FUV	Collinder 1955	UEW	Rédei 1988
osztj.	osztják	vog.	vogul
osztj. V	vahi osztják	vog. TJ	tavdai vogul Janičkova
osztj. Vj	vaszjugani osztják		faluból
osztj. Trj	tremjugani osztják	votj.	votják

IRODALOM

- Bakró-Nagy M. 2001: A hangtani rekonstrukció valószínűsége, in Oszkó B. – Sipos M. (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely II*. Szófejtő Műhely. 1999. szeptember 8–10, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 15–24.
- Castrén, M. A. 1858/1969: *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis*. Zweite verbesserte Auflage = *Nordische Reisen und Forschungen* 6, St. Petersburg–Leipzig, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
- Collinder, B. 1955: *Fenno-Ugric Vocabulary*. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages, Stockholm, Almqvist & Wiksell
- Eek, A. [Эек, А.] 1982: Л. А. Верте, Консонантизм хантыйского языка (экспериментальное исследование). Диссертация по соисканию ученой степени кандидата филологических наук, *SFU* 18, 309–311.
- Honti L. 1983: Zur ugrischen Lautgeschichte. (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen), *ALH* 33, 113–122.
- Honti L. 1984: *Chrestomathia Ostiacica*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Honti L. 1992: Adalék a magyar *l* ~ finn *t* megfelelésének és alapnyelvi előzményének magyarázatához, in Sz. Bakró-Nagy Marianne – Derék Pál – Hajdú Péter – Riese, Timothy (Hrsg.): *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag – Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára* = *Studia Uralica* 6, Wien – Budapest, 209–213.
- Itkonen, E. 1975: Etymologia lisiä, *Vir.* 1975, 168–178.
- Itkonen, E. – Kulonen, U.-M. (szerk.) 1992, 1995: *Suomen sanojen alkuperä* 1–2, Helsinki, SKS
- Itkonen, T. 1982: Suvannosta tyveneen, in *Språkhistoriska och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien*. Studien tillägnade Tryggve Sköld den 2 december 1982, Stockholm, 157–165.
- Janhunen, J. 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta, *JSF* 77, 219–274.

- Karjalainen, K. F. 1905: *Zur ostjakischen Lautgeschichte I. Über den Vokalismus der ersten Silbe* = *MSFOu* 23
- Katz, H. 1975: *Generative Phonologie und phonologische Sprachbünde des Ostjakischen und Samojedischen* = *FUB* 1
- Kiparsky, V. 1966: Etymologie gestern und heute, *Kratylos* 11, 68–78.
- Kulonen, U.-M. (szerk.) 2000: *Suomen sanojen alkuperä* 3, Helsinki, SKS
- Mikola T. 1976: Hangtan és jelentés az etimológiában, in Benkő L. – K. Sal É. (szerk.): *Az etimológia elmélete és módszertana* = *NytudÉrt* 89, 209–212.
- Rédei K. 1968: *Nordostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik* = *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philosophisch-Historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 71*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht
- Rédei K. (szerk.) 1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band I-II*, Uralische und finnisch-ugrische Schicht; Finnisch-permische und finnisch-wolgaische und finnisch-ugrische Schicht. Ugrische Schicht, Budapest – Wiesbaden, Akadémia Kiadó – Harrassowitz
- Steinitz, W. [Штейниц, В.] 1937: Хантыйский (остяцкий) язык, in Прокофьев, Г. Н. (ред.): *Языки и письменности народов Севера. Часть I*, Ленинград, Учпедгиз 193–227.
- Steinitz, W. [Штейниц, В.] 1980: Справочник по орфографии хантыйского языка, in Steinitz, W.: *Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie. Ostjakologische Arbeiten. Band IV*, Budapest – Berlin – Den Haag, Akadémiai Kiadó, 63–64.
- Tereškin, N. I. [Терёшкин, Н. И.] 1958: *О некоторых особенностях ваховского, сургутского и казымского диалектов хантыйского языка. В помощь учителю Крайнего Севера* 8, Ленинград, Наука, 319–330.
- Tereškin, N. I. [Терёшкин, Н. И.] 1981: *Словарь восточнохантыйских диалектов*, Ленинград, Наука
- Verte, L. A. [Верте, Л. А.] 1979: Латеральные фонемы [l], [ʎ], [ɭ] в казымском диалекте хантыйского языка, in Наделяев, В. М. (ред.): *Фонетика сибирских языков. Сборник научных трудов*, Новосибирск, 14–27.
- Verte, L. A. [Верте, Л. А.] 1985: Основные характеристики консонантной системы языка казымских ханты, *SFU* 21, 38–46.
- Verte, L. A. [Верте, Л. А.] 1986: Ассимиляция согласных в языке казымских ханты, in Наделяев, В. М. (ред.): *Фонетика языков Сибири и сопредельных регионов*, Новосибирск, 84–88.
- Verte, L. A. [Верте, Л. А.] 1989: Фонологическая трактовка консонантизма языка казымских ханты, in Veenker, W. (Hrsg.), *Viertes Internationales Symposium „Uralische Phonologie“ 4.–8. September 1989 in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Referaten* = *MSUA* 8, 195–199.
- Verte, L. A. 1990: The Kazym-Hanty Noise Consonants, in Федюнева, Г. В. (ред.): *Материалы VI. международного конгресса финно-угроведов. Том 2*, Москва, 457–459.
- Zinder, L. R. [Зиндер, Л. Р.] 1979: *Общая фонетика*, Москва